

Пантелеймон КУЛІШ

**СПОГАДИ ПРО
МИКОЛУ ІВАНОВИЧА
КОСТОМАРОВА**

Пильно вивчаючи Гомера, Шекспіра, та інших великих діячів гуманізму, ми з появою серед нас Тараса Шевченка мали велику підтримку. Серед усього, чим я зобов'язаний на початку мого життя Юзефовичеві, я з задоволенням згадую, як через його аристократичні нахили, замилувався було в малярстві. Копію з одного морського краєвиду я подарував своєму меценатові, і дуже був влещений, і підбадьорений його висловленою підозрою, ніби в моїй роботі брав участь чийсь досвідчений пензель. Якось сидів я за мольбертом і потопав у грі рисок, фарб і ріжних тонів, як перед мене з'явилась невідома ще мені до того постать Шевченка, в парусиновому балахоні, і в такому ж картузі, що спадав йому на потилицю подібно до козацького шлика.

– А вгадайте, хто? – Це були перші Тарасові слова, промовлені тим чарівно-веселим і безтурботним голосом, що ним захоплювались і жінки й діти.

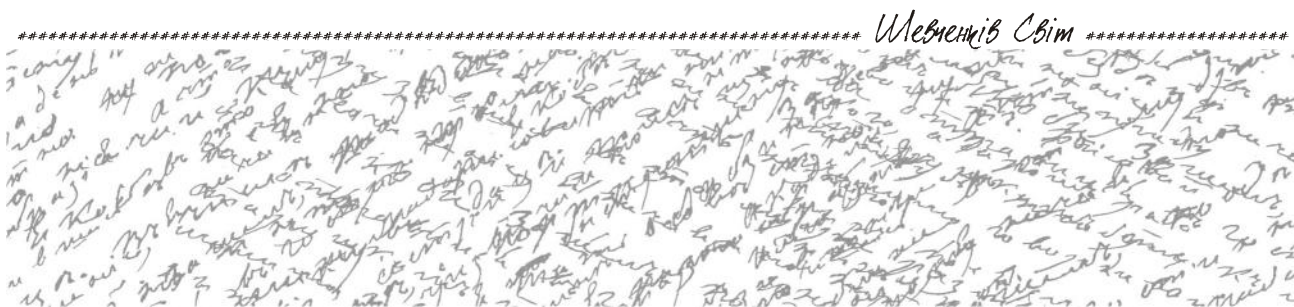
Я відповів: «Шевченко».

– Він, – відповідав Тарас, засміявшись так, як сміються наші молодіці. Вусів тоді не було ще в нього, і в усьому обличчі багато було жіночого.

– Чи нема в вас чарки горілки? – це було друге речення, що його почув я від Шевченка.

Це запитання трохи вразило мене. Ми з Костомаровим ішли за поетовою правдою:

*Юноша! скромно пируй,
и шумную Вакхову влагу
С трезвой струею воды,
с мудрой беседой мешай.*

Але в тому ж будинку, проживав мій товариш по школі, людина статечна, не поет, і не артист. До послуг мого гостя, з'явилася карафка варенухи.

– Бач, яку вони тут горілку п'ють! – добродушно скрикнув Шевченко, вихилив чарку, і виразно нагадав мені вірші кобзарської думи, що ними захоплювався згодом він сам багато разів.

*Мабуть, сей козак нігде не бував,
Добрих горілок не пивав.*

І ось отакого Ганджу Андибера відрекомендував я моему вченому другові-політиканові.

Костомарова спершу корчила Шевченкова манера, не чужа запорізького цинізму, але незабаром він відшукав з ним *modus vivendi*, і навіть полюбляв пародіювати відому пісню про Нечая, пристосувавши її до Шевченка:

*Козак Тарас, козак Тарас
На то не вважає,
Сидить мовчки кінець стола
З чаєм ром кружляє.*

Щодо Тетяни Петрівни і до вірнопідданого Хоми, то вони зробились приятелями козака Тараса з першого його жарту, з першої пісні (тоді безмежно веселий, він провадив бесіду приспівуючи), з першого його молодечого сміху, в якому почувалась душа наївна й симпатична до всього чесного, прекрасного, великого.

Таким я залишив останнього українського менестреля на руках у Костомарова в Києві, вирушаючи в таємничо-привабливий для провінціала Петербург.

Але слід зараз же додати, що під верхньою одежею, в якій красував перед людьми Тарас, носив він іншу – чорного кольору. Подібно до Байрона, український кобзар наш часами бував суворим мучеником, що

Страдал, любил и проклинал.

З цього боку його мова впливала на обох нас, як зараза на юнацькому серці нашому, спокійно блаженному під впливом спільної російської науки й поезії, зробили рану невідомі складальники і таких парадоксів, як літопись Кониського знаменита щодо цього «История Русов». Шевченко, вихований на читанні псевдо-Кониського, роз'ятрив цю рану, і ми поробилися ненависниками не тільки тих, що, на наш дитячий погляд, були винні в злиденному становищі нашої рідної України, але й самих москалів, цього, на нашу тодішню думку, бруталного й ні до чого високого не здатного народу, що ми його прозвали кацапами. Шевченко був невичерпний у сарказмах, анекдотах і приспівках на адресу бідних росіян, що ми їх так суворо позбавляли спадщини в стародавній «дідизні» Рюриковичів і Романових. Багато в дечому він природно мусів підлягати Костомарову, але й Костомаров не міг бути вільним від його впливу. У своїх спогадах про Шевченка він каже ухиляючись, буцімто мало його знав. Я маю підставу гадати, що за мою відсутність вони зблизились між собою настільки, наскільки можна цього сподіватись од людей, так щедро обдарованих природою, в таких молодих роках і за таких обставин, як справедливе, але суворе царювання Миколи Павловича.

Як би там не було, але я, після гомеричного святкування нашої зустрічі, перед моїм виїздом до столиці наївно почував у собі серце Германика, що вирушає з убогої своєї провінції до багатого Риму. Не робить це чести ні природному нашому розумові, ні виховному впливові тодішніх російських шкіл, але ми з Костомаровим розмовляли серйозно про те, що може зробити в столиці молодий провінціал, «покрутивши українським розумом», як висловився сам М. В. Юзефович, прощаючись зі мною. Він, ставлячись до мене доброзичливо, розумів службову кар'єру, але нам з Костомаровим хотілося чогось більш безкорисного і саможертвовного. Червоніючи за тодішнє невігластво моє в тому, як стоять речі в світі й звідки вони походять, я обмину свої припущення можливого для тодішнього мене, як це здавалося; але я повинен навести тут слова, що, без жадної іронії, сказав, під час нашої прощальної бесіди, майбутній російський історик: «так може говорити тільки велика людина».

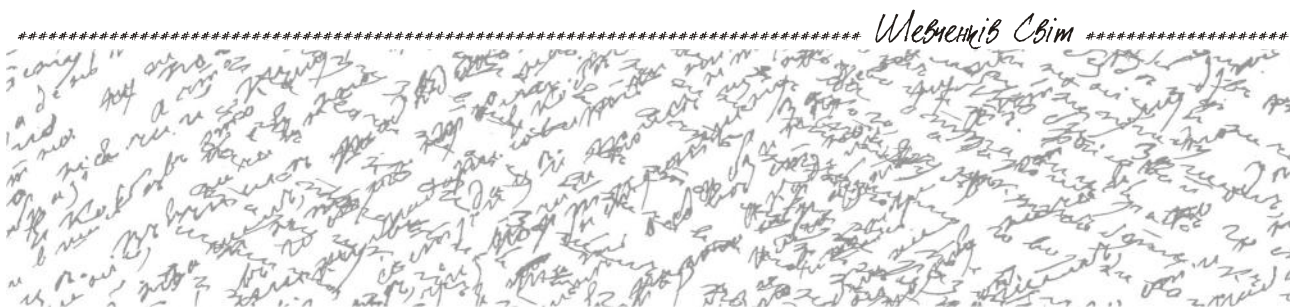
На початку 1847 року, їдучи за кордон, я був у Києві й провів кілька незабутніх годин із Костомаровим. Я завважив у ньому велику зміну, що мені її з'ясували заздалегідь. Костомаров, нарешті, зустрів таку жінку, що обіцяла, як йому, здавалось, зробити його життя найвищою гармонією фізичних і моральних сил. Але, уявляючи, що за його серцем ніхто не стежить, що його почуття ні в чому не виявляються, він трохи нагадував відому особу, яка повторювала в своїх записках: «ничего, ничего, молчание!»

Як закоханий, він, безперечно, був досить кумедний, попри всі гідності свого розуму й серця. Можливо, він це усвідомлював почасти й сам. Як би там не було, але, бачучи мене зарученим (я приїхав до Києва тільки по шлюбну сукню для нареченої), він наче б боявся, що його сподіванки не справдяться. Від людей ми довідалися, що «об'єкт» його «боязненно-безмолвствующего», – за словом поета – щастя – чудова музикантка, розумниця й красуня. та ще й ім'ям нагадує баяду Жуковського:

*Алина матери открылась:
Мне мил Альсим...*

Разом з цими відомостями, дійшла до нас чутка про слов'янську федерацію. Одна з близьких до змовників людина (коли тільки можна назвати змовниками зичливців Росії, що фантазували), сказала мені навіть, що члени таємного товариства носять чавунні каблучки з літерами КМ. Я взяв на допит мого родича, що, як виявилось потім, був секретарем і доповідачем Костомарівського сенату, і цей мене запевнив, що було в них дещо подібне, але потім вивітрилось, як не подобне до стану речей у Росії, і буцімто самі каблучки – русько-слов'янські політики покидали в воду. Разом з цим він повідомив мене, що ні я, ні Шевченко не були зараховані до таємного товариства, шкодуючи нас, що й без того працювали на користь всеслов'янської ідеї. Дійсно, ми обидва не належали до цього товариства, хоч і друкують у газетах і досі, буцім членом його був «бессмертний украинский поет Шевченко».

Знаючи й бачучи, чим повна душа мого шляхетного приятеля, я не схотів бентежити його розпитуванням про нездійснене таємне товариство.

Нас обох зацікавив дуже серйозно Шевченко. Костомаров з ентузіазмом читав мені на пам'ять його київські вірші «Сон», «Кавказ» і т. і. Це були небезпечні й тому ще більш привабливі п'єси. Костомарову не треба було їх списувати: високо оригінальні поеми й кобзарські плачі Тараса він знав від слова до слова напам'ять. Особливо цинив він у Шевченкові те, що будши людиною мало начитаною, він «козацьких ясновельможних гетьманів» називав варшавським сміттям.

При цьому Костомаров повідомив мене, що Тарас «постатнів», а саме: замість пиття-гуляння з мальовником Сейчиллом, потім батьком Стефаном і ще кількома приятелями на Подолі, він замкнувся у своїй келії на старому Києві, поставив перед собою боклаг дуже смачної наливки, пригадується мені – грушівки, читає біблію, історію України Маркевича, різні українські літописи, дещо про слов'ян, про Меланхтона й Гуса, п'є регулярно чарку за чаркою і пише одного вірша краще за другого. Коли боклаг у такий спосіб осушили за допомогою небагатьох посвячених у таємницю кобзарської творчості, муза Тарасова кудись втекла, Тарас вирушив шукати її за Дніпром, по хатах знайомих панів, до числа яких належали Петро Скоропадський, седнівські Лизогуби, прилуцькі Закревські, князі Рєпніни, Тарновські й багато інших, що сполучали артистократичну давнину з демократичною новиною.

Все це розповідав мені Костомаров напівжартівливо, напівсерйозно, і, між іншим, допомагав мені жити відрадну надію, що наші освічені поміщики, так дружно полюбивши національного поета, зроблять перший крок до визволення земляків від кріпацької залежності.

І до мого від'їзду до Петербургу, і тепер ми з ним будували систему визволення селян через освіту в вільних од міністерського втручання школах, що буде влаштовано в панських маєтках з певною метою – примиритися за допомогою цієї послуги із знедоленими за часів Катерини меншими братами.

Розуміється, що не пролетарями слід відпустити на волю освічених до певної міри селян, а такими господарями, з яких кожен утворив би самостійну школу грамоти ремісничої і хліборобської культури.

Але Костомаров не признався мені, що, коли мене не було, він написав по-українському так звану «Книгу битія українського народу», наслідуючи відомий і такий же неспроможній твір Міцкевича.

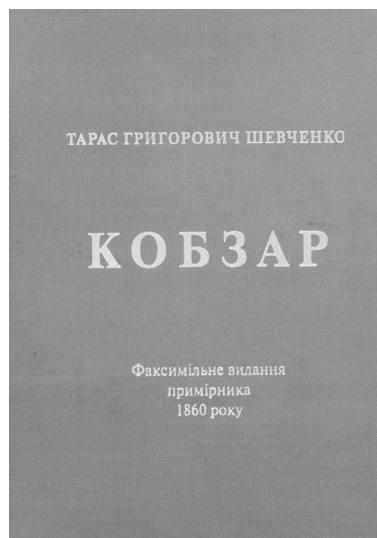
Копію з цього невеликого рукопису списав для мене хтось з наших спільних приятелів і разом з протицензурними віршами Шевченка, вручив мені перед моїм від'їздом до Варшави, як прощальний сувенір. Я їхав з моєю молодого і з її братом Василем Михайловичем Білозерським за кордон, щоб віддатися вивченню слов'янщини. Але спершу повинен був проїхати загрекомендаційним листом Плетньова до Жуковського, в якого гостював Гоголь. Безперечно, ці тверезі приятелі Плетньова вибили б з моєї голови всяку дурницю (хоч знаю, що я лишився б письменником українським). Але сталося інакше.

Поки встигли ми доїхати на поштових до Варшави, кожен з нас знав вірші Шевченка напам'ять, і ми могли б, подібно до Костомарова, обійтися без рукопису, що компромітував, а його «Книгу Битія» не варто було берегти ні з погляду мови, ні з погляду змісту. Але ми були зачаровані Шевченком майже в літеральному розумінні цього слова. Ніхто більше за мене не цинив його дивного вірша. Чари його дикої в багатьох випадках поезії притлумили в моєму розумі й

серці усе, що сприйняв я тверезого від незрівнянного Плетньова. Зі мною сталося щось подібне до того, що буває з деякими черкесами, вихованими в російській столиці, коли вони понюхають рідного повітря.

Цим я пояснюю собі здичавіння Костомарова в Києві під впливом геніального дикуна Шевченка. З одного боку, кохання до жінки, що він її ідеалізував зі звичайним своїм захопленням, з другого – нечувана, зовсім нова поезія поем і плачів кобзаря, кобзарів українських, паралізували його практичні здібності, що ними його наділено більше за нас, як представника російського типу серед півкозацького літературного бурлацтва київського. Коли викрито було так звану змову, він, за оповіданням Юзефовича, попав із своїм автографом «біблії» і чарунною каблучкою у біду, як курка в борщ.

***** Шевченків Світ *****